

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆԻ ԵՎ ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆԻ ԹՎԱԿԱՆԻ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԵՎ ՁԵՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Ա. Ս. Սուվարյան

Բանալի բառեր. Տիպաբանություն, հայերեն և գերմանական լեզուներ. գրական արևելահայերեն, ժամանակակից գերմաներեն, բառագիտական տիպաբանություն, ձևաբանական տիպաբանություն

Հայ և գերմանական քերականագիտության մեջ թվականի՝ իբրև առանձին խոսքի մասի վերաբերյալ եղել են տարակարծություններ: Քերականները գրում են թվականի՝ գոյականների, ածականների, ինչպես նաև դերանունների և մակբայների նկատմամբ ընդհանրությունների դրսևորումների մասին: Նմանատիպ նկատառումներից և խոսքի մասերի դասակարգման շարահյուսական հիմունքից ելնելով՝ թվականը հայ քերականագիտության մեջ համարվել է ածականի տեսակ, գործածվել որոշչի գործառույթով արտահայտելով առարկայի քանակային հատկանիշ: Թվականը, սակայն, բառային ընդհանուր իմաստով տարբերվում է և՛ ածականից, և՛ նշված մյուս խոսքի մասերից: Իսկ բառային ընդհանուր իմաստը կարևորվում է խոսքիմասային կարգերը որոշելիս: Թվականը, ի տարբերություն ածականի և առարկաների ոչ կոնկրետ քանակ արտահայտող բառերի, իմաստաբանորեն այլ բնորոշում ունի, այն է՝ ցույց է տալիս կոնկրետ թիվ, թվային կարգ:

Հայ քերականագիտության մեջ լեզվի զարգացման հին և միջին շրջաններում թվականն առանձին խոսքի մաս չի համարվել: Մ. Ասատրյանը գրում է, որ ելնելով խոսքիմասային կարգի բառային ընդհանուր իմաստից, ձևաբանական, շարահյուսական և հատկապես բառակազմական որոշ առանձնահատկություններից՝ թվականը հայ քերականագիտության վերջին շրջանում առանձնացվում է որպես առանձին խոսքի մաս¹:

Գերմաներենի թվականն ի սկզբանե առանձնացվել է որպես առանձին խոսքի մաս, սակայն գերմանական քերականության զարգացման վերջին շրջանում (մասնավորապես 20-րդ դարում) ռուս և գերմանացի

---

¹ Տե՛ս Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Ե. , 2002, էջ 149:

լեզվաբանների (Ա. Մ. Պեշկովսկի, Վ. Գ. Ադմոնի, Լ. Ջյուտերլին, Վ. Յունգ, Օ. Ի. Մոսկալսկայա և ուրիշներ) կողմից արտահայտվում են կարծիքներ, առաջարկներ, թվականի և վերոնշյալ խոսքի մասերի որոշակի ընդհանրությունների մասին: Հաշվի առնելով թվականների բացառիկ առանձնահատկությունները՝ նրանք գտնում են, որ թվականը, այնուամենայնիվ, պետք է առանձին խոսքի մաս համարել:

Ռուս գերմանագետ Օ. Ի. Մոսկալսկայան այս կապակցությամբ գրում է, որ լեզվաբաններից ոմանք, նկատի ունենալով թվականների և գոյականների, ածականների ու մակբայների ընդհանրությունները, առաջարկում էին թվականը այլևս չառանձնացնել և համապատասխանաբար ներառել նշված խոսքի մասերի քերականական կարգում: Միաժամանակ ավելացնում է, որ թվականն ունի նաև այնպիսի յուրահատկություններ, որոնք հիմնավորում են նրա առանձին խոսքի մաս լինելու հանգամանքը²:

Գերմանացի լեզվաբան Վ. Յունգը այն տեսակետն է պաշտպանում, որ թվականը էությանը ածական է, գոյական կամ մակբայ: Անորոշ թվականների և անորոշ դերանունների միջև սահմանները սահուն են, ազատ: Լեզվական բազմաթիվ առանձնահատկությունների պատճառով, սակայն, թվականի՝ առանձին խոսքի մաս քննարկումն է կիրառելի, գործնական³:

Այսպիսով, ժամանակակից հայ և գերմանացի լեզվաբաններն ունեն այն տեսակետը, որ թվականի առանձին քերականական կարգ լինելը իրողություն է:

Թվականի իմաստային և խոսքիմասային ամենաբնորոշ հատկանիշը, ինչպես զուգադրվող լեզուներում նշվել է, թվի հասկացությունն է: Այս խոսքի մասի արմատական բառապաշարը չափազանց սահմանափակ է՝ մեկից տասը, հարյուր, հազար, գերմաներենում նաև անորոշ քանակական թվականների փոքրիկ խումբ (viele, wenige, alle – շատերը, քչերը, բոլորը): Թվականի ամենակարևոր առանձնահատկությունը բառակազմական տեսանկյունից բնորոշվում է ուրույն օրինաչափությամբ, որը ոչ մի խոսքի մասի հատուկ չէ: Սահմանափակ քանակությամբ արմատների և խիստ փոքրաթիվ ածանցների միջոցով բուն քանակական թվականները կազմում են միլիոնավոր թվականներ (քանակականից այնուհետև՝ դասական, կոտորակային): Թվականների գրության հարցում զուգադրվող լեզուներում դրսևորվում են առանձնահատկություններ:

Թվականը գլխավորապես գործածվում է գոյականի հետ որոշչի գործառույթով (ինչպես նաև անվանական ստորոգյալի մաս), որոշիչ-ո-

² Տե՛ս Օ. Ի. *Москольская*, Грамматика немецкого языка, М., 1956, էջ 181:

³ Տե՛ս *W. Jung*, Grammatik der deutschen Sprache, Leipzig, 1967, էջ 172:

րոշյալ կապակցության մեջ ածականի նման դրվում է ուղիղ, անփոփոխ ձևով, որովհետև ածականը և թվականը բուն խոսքիմասային իմաստով գործածության ժամանակ զուրկ են թեքման ձևերից: Գերմաներենում ածականն ունի հոլովման ուժեղ և թույլ ձևեր: Քանակական թվականները գերմաներենում հիմնականում չեն հոլովվում, բայց կան նաև բացառություններ, որոնց կանդրադառնանք ստորև:

Ս. Աբրահամյանի տեսությամբ թվականի յուրահատուկ մենիմաստությունը ամեն մի թվականի պահում է իր խոսքի մասի համակարգում և թույլ չի տալիս այլ խոսքի մասի իմաստ ձեռք բերելու, որը կլիներ փոխանցման հիմքը: Նշված օրինաչափությունից մասնակի փոքրիկ շեղում է մի թվականի փոխանցումը անորոշ դերանվան (հայերենն ունի մեկ թվականը, որը վկայում է թվականի և մյուս խոսքի մասերի սահմանների մասին) և *բյուր* («տասը հազար») գրաբարյան թվականի վերածվելը ածականի⁴:

Թվականի հոլովման վերաբերյալ Վ. Համբարձումյանը գրում է, որ թվականները գրաբարում հոլովման առանձին համակարգ չեն կազմում, այլ հոլովվում են գոյականի պես: Այդուհանդերձ, թվականներն ի հայտ են բերում հոլովական ինչ-ինչ տարբերություններ: Գրաբարում հոլովվում են բաղադրյալ թվականների կա՛մ բոլոր բաղադրիչները, կա՛մ միայն վերջին բաղադրիչը⁵:

Ժամանակակից հայերենում թվականը հոլովվում է փոխանվանաբար գործածվելիս: Երկու տարբեր շաղկապներով («և» կամ «ու», «մինչև») կապված թվականներից գերմաներենում հոլովվում է վերջինը՝ *vor zwei und einer halben Stunde* (երկու ու կես ժամ առաջ):

Հ. Աճառյանը, ուսումնասիրելով և համեմատելով աշխարհի հարյուրավոր լեզուների քերականական բազմաբնույթ առանձնահատկությունները, առանձնացնում է «աշխարհիս զանազան լեզուների մեջ բացարձակներից դուրս գտնված թվականների» տասնչորս տարատեսակներ⁶:

Ժամանակակից հայերենում և գերմաներենում առանձնացնում են թվականների քանակական, դասական, կոտորակային, բաշխական տեսակները:

Ջուզադրվող լեզուներում թվականի տեսակների, կազմության, ձևաբանական արտահայտությունների և շարահյուսական կիրառություն-

⁴ Տե՛ս Ս. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի քերականություն, Ե., 1975, էջ 90:

⁵ Տե՛ս Վ. Համբարձումյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Ե., 2018, էջ 145, նաև 149:

⁶ Տե՛ս Հ. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. 1, Ե., 1952, էջ 272:

ների ոլորտներում ձևավորվում են ընդհանրություններ, ինչպես նաև առանձնահատկություններ:

Թվականը հայոց լեզվի բառապաշարի ամենահին շերտերից է, և ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ հայերենի *մեկից տասը* թվականները հնդեվրոպական ծագում ունեն: Հարյուր բառի ծագումը դեռ անհայտ է, իսկ *հազար*, նաև *քյուր* («տասը հազար»՝ գրաբարում) բառերը փոխառություն են պահլավերենից: Տասնյակների անվանումները ևս կապվում են հնդեվրոպական նախալեզվի ձևերի հետ: Հայերենի արմատական թվականները ներառում են *մեկից տասը, քսան, հարյուր, հազար*, գրաբարում՝ *քյուր*, ինչպես նաև *միլիոն, միլիարդ* բառերը: *Միլիոն*-ը և *միլիարդ*-ը (ֆրանս. ծագում ունեն) փոխառվել են ռուսերենի միջոցով:

Ջուզադրվող լեզուներում մեկից տասը թվականները պարզ կամ արմատական են: Ժամանակակից գերմաներենում արմատական են համարվում նաև *elf* («տասնմեկ») և *zwölf* («տասներկու») թվականները, որոնք պատմականորեն բարդ բառեր են, և տեղի է ունեցել հին վերին գերմաներենի *einlif, zwelif* ձևերի պարզեցում: Այսպիսով, գերմաներենի վերոնշյալ շրջանում արմատական թվականների քանակը հասել է գրոյից տասներկուսի՝ հայերենի արմատական թվականների նկատմամբ ձևավորելով առանձնահատկություն:

Արտահայտած իմաստով և գործառույթներով գերմաներենում քանակական գոյականները (թվի իմաստ արտահայտող գոյականները) հարում են քանակական թվականներին: Նմանատիպ գոյականների թվին են պատկանում՝ ա)միջազգային *միլիոն, միլիարդ, քիլոն* բառերը, որոնք գերմաներենում գոյականներ են՝ *die Million, die Milliard, die Billion*, և համապատասխանաբար ունեն գոյականի ձևաբանական հատկանիշներ: Կարող են հանդես գալ անորոշ-որոշյալ հոդերով, հոգնակի թվով: Օր.՝ *eine (die) Million, eine (der) Million, eine Million Rubel*- մեկ միլիոն, միլիոնը, մեկ միլիոն ռուբլի: Հմնտ. *Die Zahl der Einwohner dieser Stadt stieg von einer Million auf drei Millionen* = Այս քաղաքի բնակիչների թիվը մեկ միլիոնից հասել է երեք միլիոնի, բ) գոյական թվականներ են նաև *հարյուր - das Hundert (des Hunderts, die Hunderte* և *հազար-das Tausend (des Tausends, die Tausende)* բառերը: Հարյուր և *հազար* թվականները ածանցվում են գոյականներից, գործածվում որպես թվական, առանց ձևափոխությունների և արտահայտում են կոնկրետ թիվ, իբրև գոյական գործածվելիս եզակի թվում հանդես են գալիս որպես չափի միավոր, իսկ հոգնակի թվի ձևերը արտահայտում են անորոշ մեծ քանակություն (մնալով անորոշ թվական):

Ինչպես Ե. Շենդելսն է գրում, նշված մի քանի թվականները քերականական կրկնակի բնույթի են⁷:

Օ. Ի. Մոսկալսկայան գրում է կրկնակի գրության մասին՝ որպես հետևանք գոյականների և թվականների միջև ոչ բավականաչափ հստակ սահմանների: Իբրև գոյական գործածվելիս գրվում է մեծատառով, իբրև թվական՝ փոքրատառով⁸: An der Kundgebung nahmen Tausende und aber Tausende teil = Ցույցին մասնակցեցին հազարավոր մարդիկ: Hunderte von Studenten erfüllten den Saal = Հարյուրավոր ուսանողներ լցրեցին դահլիճը: Am 1. September kommen in die Auditorien der Hochschulen Tausende neue Studenten = Սեպտեմբերի 1-ին հազարավոր նոր ուսանողներ են գալիս բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների լսարանները:

Ըստ Մ. Ասատրյանի՝ հայ քերականության մեջ վերոնշյալ *հարյուրավոր*, *հազարավոր*, *միլիոնավոր* բառերը որոշակի կոնկրետ թվեր չեն արտահայտում⁹, ինչպես օրինակ, հետևյալ նախադասություններում. «Հարյուրավոր ուսանողներ էին դուրս եկել ցույցի»: «Արդեն *հազարավոր* զինվորներ են զոհվել այս պատերազմում»: «*Միլիոնավոր* մարդիկ տառապում են աղքատության ճիրաններում»: Նշված բառերը չեն կարող ընկալվել իբրև թվական, այլ պետք է համարել ածական: Հայերենի *հարյուր*, *հազար*, *միլիոն* արմատական թվականները ժամանակակից լեզվում գոյականաբար գործածվում են միայն որոշյալ հոդ ստանալու դեպքում: Առանց հոդի նրանք որոշակի թիվ են արտահայտում: Իսկ գերմաներենում նշված թվականները գոյականական գործածություն ունեն, ինչպես նշվել է նաև անորոշ հոդով կիրառելիս:

Այսպիսով, զուգադրվող լեզուներում առանձնահատկություններ են ձևավորվում գոյականից և այլ խոսքի մասերից թվականի փոխանցման, վերածման ժամանակ: Գերմաներենում երևույթը կարելի է պայմանավորել գոյականի քերականական սեռի առկայությամբ, որն արտահայտվում է անորոշ և որոշյալ հոդերով (արտիկլով) (einer, eine, ein – der, die, das): Մյուս կողմից՝ հայերենում ոչ տարբերակված թիվ արտահայտող բառերը թվական չեն համարվում:

Ս. Աբրահամյանի տեսակետից բխում է, որ այլ խոսքի մասերից թվականի վերածման փաստեր ժամանակակից հայերենում չկան և չեն կարող լինել: Հիմնական պատճառն այն է, որ լեզուն դրա կարիքը չի զգում, քանի որ ամեն մի զարգացած լեզվում (տվյալ դեպքում ժամանակակից հա-

⁷ Տե՛ս *E. Schendels*, Deutsche Grammatik, M., 1984 էջ 239:

⁸ Տե՛ս *Օ. Ի. Москольская*, նշվ. աշխ., էջ 186:

⁹ Տե՛ս *Մ. Ասատրյան*, նշվ. աշխ., էջ 150:

յերենում) կա հաշվելու որոշակի համակարգ, որը որևէ լրացումների կարիք չունի:

Իսկ լեզուն այնքան «խելացի» է, որ չի անում այն, ինչի կարիքը չի զգացվում¹⁰:

Ածանցավոր են համարվում տասնավորների անվանումները՝ սկսած *երեսուն*-ից մինչև *իննսուն*: Հայերենում «-սուն» մասնիկը սկզբնապես նշանակել է *տասը*, բայց հետագայում, կորցնելով այդ իմաստը, վերածվել է տասնավորներ կազմող ածանցի¹¹: Հայերենում տասնավորից և միավորից (11-99) կազմված բարդությունները կցական, իսկ հարյուրից բարձր բոլոր բարդ թվականները հարադիր բարդություններ են:

Գերմաներենում նույնպես ածանցավոր են համարվում տասնավորների անվանումները, կազմվում են -zig ածանցով՝ սկսած *քսան*-ից մինչև *իննսուն* (zwanzig, dreißig, vierzig, fünfzig neunzig): Հայերենում *քսան*-ը արմատական թվական է, գերմաներենում՝ ածանցավոր, իսկ *տասնմեկ*-ը և *տասներկուս*-ը արմատական են՝ ի տարբերություն հայերենի: Բարդությունները ներառում են բարդ և բարդ ածանցավոր բոլոր թվականները՝ *տասներեք*, *երեսունչորս*, *քառասունվեց*, *տասնութ* = dreizehn, vierunddreißig, sechsundvierzig, achtzehn:

Հայերենում տասնմեկից տասնինը և գերմաներենում տասներեքից տասնինը կազմվում են համապատասխան միավորներով և տասը թվականով (13, 14, 15, 16, 17, 18, 19) – կարդացվում են տասներեք, տասնչորս, և այլն: Իսկ գերմաներենում գրվում և կարդացվում է նախ միավորը, ապա տասնավորը. - *dreizehn*, *vierzehn*, երեք ու տաս, չորս ու տաս, իսկ հայերենում տասնավորը գրվում է միավորից առաջ (*տասներեք*, *տասնչորս*):

Ակադեմիկոս Աճառյանը գրում է, որ գրաբարի ընդունած ձևն էր 11-ից մինչև 19-ը՝ միավորը դնել առաջ և տասնավորը հետո – մետասան, երկուտասան, երեքտասան... ութնտասան, ինընտասան ձևերը, իսկ 21-ից սկսած մինչև 99-ը՝ տասնավորը առաջ և միավորը հետո (*քսանհմի*, *քսաններկու*, *երեսուններեք*, *իննսունհինն* և այլն): Միջին հայերենը ընդհանրացրել, միօրինակացրել է այս երևույթը. տասնյակները գրել է առաջ, միավորները՝ հետո: Նշանավոր լեզվաբանը հաստատում է, որ այս երևույթը չկա պարսկերենում, նաև արաբերենում, ուստի զուտ հայկական է և առաջացած պետք է լինի ընդհանրացման օրենքով՝ 21-99 թվականների կազմության օրինակով¹²:

¹⁰ Տե՛ս Ս. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 90:

¹¹ Տե՛ս Է. Բ. Աղայան, Հ. Խ. Բարսեղյան, Հայոց լեզու, Ե., 1965, էջ 158:

¹² Տե՛ս Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 248:

Ի տարբերություն հայերենի՝ գերմաներենում տասներեքից տասնինը թվականների կազմության ժամանակ նախ դրվում է միավորը, հետո՝ տասնավորը (*dreizehn, vierzehn, siebzehn* – երեք տասը, չորս տասը, յոթ տասը): Գերմաներենի թվականը պահպանում է հին շրջանում՝ հին վերին գերմաներենում գործածվող «և» կամ «ու» շաղկապով տասնավորների ու միավորների միացման ձևը, ընդ որում՝ շաղկապը համարվում է բարդության բաղադրիչ: Նման կազմություններ գործածվել են նաև գրաբարում՝ *քսաններկու, երեսունևութ, հիսունևչորս*, - *zweiundzwanzig, achtunddreißig, vierundfünfzig*: Շաղկապով բարդությունները ժամանակակից հայերենում հնացած և ոչ գործածական ձևեր են՝ երեսունչորս, քառասունհինգ, գործածական են երեսունչորս, քառասունհինգ ձևերը:

Այսպիսով, գերմաներենում տասներեքից տասնինը և քսանմեկից իննսունինը թվականների կազմության մեջ պահպանվել են հին վերին գերմաներեն և հին հայերենում (գրաբարում)՝ միավորի նախադաս և տասնավորի հետադաս, ինչպես նաև միավորի և տասնավորի շաղկապով կապակցման ձևերը: Նշված բառակազմական երևույթները հին շրջանում զուգադրվող լեզուներում համարվում են ընդհանրություններ, իսկ ժամանակակից տիպաբանությամբ՝ առանձնահատկություններ (հին շրջան գրաբար. – երեքտասան – *dreizehn*, քսաններեք – *dreiundzwanzig*) *ժամանակակից՝ տասներեք - dreizehn, քսաներեք – dreiundzwanzig*):

Բարդ կազմություններում առանձնահատկություններին զուգահեռ ընթանում են նաև համակարգված շարահասություն՝ ըստ բաղադրիչների դիրքի: Հայերենում տասնմեկից տասնինը, քսանմեկից իննսունինը և գերմաներենում տասներեքից տասնինը, քսանմեկից իննսունինը թվականների գրության (տառերով) համար մշակված են միօրինակացված կանոններ՝ հայերենին հատուկ է տասնավորի նախադաս դիրքը, գերմաներենին՝ միավորի:

Քանակական եռանիշ և քառանիշ թվականների գրության մեջ նույնպես առկա են առանձնահատկություններ: Բարդությունները տառերով գրելիս բոլոր բաղադրիչները գրվում են միասին՝ 2564 – *zweitausendfünfhundertvierundsechzig*, ի տարբերություն հայերենի՝ տասնմեկից իննսունինին: Տարեթվերը նշելիս սովորաբար սկզբից անվանվում է հարյուրների քանակը, ապա հաջորդող երկնիշ թիվը 1965 - *neunzehnhundertfünfundsechzig*: Հազարից հազար իննսունինը բացառություն են կազմում վերոնշյալից և հազար հիսունը (1050) կարդացվում է *tausendfünfzig*, հազար ութսունյոթը՝ *tausendsiebenundachtzig*: ժամանակը,

տարեթիվը նշելիս das Jahr, im Jahre բառերը սովորաբար չեն գրվում (Schendels)¹³:

Jerewan wurde 782 v.u.e. gegründet (Երևանը հիմնադրվել է մ.թ.ա. 782), Moskau wurde 1147 gegründet - (Մոսկվան հիմնադրվել է 1147): Հոլովվում է բարդության վերջին բաղադրիչը՝ յոթ հարյուր ութսուներկուսին, հազար հարյուր քառասունյոթին: Բացառություն են կազմում eins, zwei, drei միավորները, eins-ը որոշի գործառույթով կիրառվելու դեպքում հոլովվում է անորոշ հոդի նման, հայերենում, ինչպես նշվել է «մի»-ն անորոշ թվական է, գրաբարում հոլովվում է «ո» հոլովիչով: Այսպիսով, հաշվելիս ասվում է՝ eins, zwei, drei – մեկ, երկու, երեք, իսկ երբ (eins) մեկին գոյական է հաջորդում, այն գոյականի հետ համաձայնվում է քերականական սեռով և թեքվում, ինչպես անորոշ հոդը (արտիկլը): Der Zug bestand aus einem Personenwagen und fünf Viehwagen - Գնացքը բաղկացած էր մի մարդատար և հինգ բեռնատար վագոններից: Լրացյալի պահանջով լրացումը ձևավորվում է անորոշ արտիկլի հոլովված ձևի և կապի միջոցով, հայերենում՝ գոյականի հոլովական վերջավորությամբ:

«Ein» անորոշ թվականը քանակական թվականներից միակն է, որ հոլովվում է ամբողջությամբ, ընդ որում, երբ «ein»-ից առաջ չկա արտիկլ (հոդ) կամ դերանուն, հոլովվում է ածականի ուժեղ հոլովմամբ, իսկ արտիկլի (հոդ) կամ դերանվան նախադաս առկայության դեպքում թույլ հոլովմամբ:

«Մի» (Ein) հայերենում, ինչպես նշվել է, անորոշ դերանուն է համարվում, անորոշ հոդի իմաստով է գործածվում, իսկ գերմաներենում անորոշ արտիկլի, անորոշ թվականի և անորոշ դերանվան իմաստ է արտահայտում: «Մի հավք զարկի ես մի օր» (Հովհ. Թումանյան): «Eins»-ը ինքնուրույն գործածության դեպքում անորոշ դերանվան իմաստ է արտահայտում Eines der drei Gemälde war nach Dänemark verkauft worden (B. Kellermann) - Երեք կտավներից մեկը վաճառվել էր Դանիայում:

Հին գերմաներենում նույնպես քանակական թվականները հոլովվել են և որպես մնացորդներ պահպանվել են zweier, zweien, dreier, dreien ձևերը, որոնք միշտ դուրս են մղվում կապային կառույցներից՝ die Freundschaft zweier Männer (von zwei Männern) - երկու տղամարդկանց ընկերություն, կայուն բառակապակցություններում հանդիպում են քարացած ձևեր՝ auf allen vieren kriechen չորեքթաթ սողալ, die Soldaten marschieren zu sechsen - զինվորները քայլում են վեցով (վեց հոգով):

¹³ St' u E. Schendels, նշվ. աշխ., էջ 240:

Քանակական թվականները գոյականաբար գործածվելիս պատկանում են իգական սեռին` Frau Hardekopf war nun auch schon weit über die Fünfzig... - (W. Bredel): Տիկին Հարդեկոֆը մոտ է վաթսունին (կամ շատ վաղուց է անցել հիսունը):

Քանակական թվականը, ստանալով հոդ, կարող է հանդես գալ որպես փոխանուն և հոլովվել: Հայերենում - ական, -ավոր ածանցներով կազմվում են ածականներ, գերմաներենում քանակական թվականներից «-er» մասնիկով կազմվում են գոյականներ և ածականներ, որոնք կիրառվում են որոշչի գործառնությով և չեն թեքվում` die Einer, die Zehner, die Hunderter, in den achtziger Jahren des vorigen Jahrhunderts = միավորներ, տասնավորներ, հարյուրավորներ, անցյալ դարի ութսունական թվականներին:

«Քանակական թվական և անգամ» կապակցությունը զուգադրվող լեզուներում գործածվում է որպես բայի լրացում և արտահայտում ոչ կոնկրետ, անորոշ քանակ, „Du hast mir hundertmal versprochen“ = «Դու ինձ հարյուր անգամ խոստացել ես»:

Գերմաներենում «Eins»-ը բարդության վերջին բաղադրիչ լինելու դեպքում հոլովվում է` „Marchen aus tausendundeiner Nacht“ = «Հազար ու մի գիշերվա հեքիաթ»:

Գերմաներենում «je» մասնիկի, (համարժեք է հայերենի *-ական* ածանցին), քանակական թվականի և գոյականի կապակցությունը արտահայտում է հավասարաչափ բաշխում` Er gab den Kindern *je zwei* Äpfel = Նա երեխաներին տվեց *երկուական* խնձոր: *Մեկ* թվականի հետ գոյականը միշտ եզակի թվով է գործածվում: *Մի (մեկ)* ուսանող, գիրք - ein Student, Buch: *Մեկ*-ից բարձր թվականների հետ գոյականը հայերենում կարող է գործածվել և՛ եզակի, և՛ հոգնակի թվով` «Երկու տարի է չեմ տեսել նրան», «Երկու երկար ու ձիգ տարիներ չեմ տեսել նրան»: Ի տարբերություն հայերենի` գերմաներենում, երկուսից սկսած, թվականների հետ գոյականները դրվում են հոգնակի թվով` zwei Bücher, drei Studenten (երկու գրքեր, երեք ուսանողներ և այլն):

Գերմաներենում, ի տարբերություն հայերենի, կոնկրետ թիվ ցույց տվող բառերից բացի, չափ ու քանակ ցույց տվող բառերը, անորոշ դերանունները, որոնց սահմանները հստակ չեն, նույնպես հանդես են գալիս իբրև թվականներ կամ հակառակը` թվականը` անորոշ դերանուն` *einer, ander, einige, alle, viele, wenige* = *մեկը, ուրիշ, մի քանիսը, բոլորը, շատերը, ոմանք, քչերը*:

Sie haben mich gequälet, / Geärgert blau und bloß, /Die *einen* mit ihrer Liebe, / Die anderen mit ihrem Haß (Heine Lyrisches Intermezzo) = Նրանք

ինձ տանջել են, / Չայրացրել, / Համբերությունից հանել, / Ոմանք իրենց սիրով, / Ուրիշները... ատելությամբ: *Einer* անորոշ թվականը հանդես է եկել անորոշ (*ոմանք*) դերանվան իմաստով:

Դասական թվականները, զուգադրվող լեզուներում կազմվելով համապատասխան ածանցներով, դրսևորում են արտաքին ընդհանրություններ, միաժամանակ նաև ներքին առանձնահատկություններ՝ ածանցների կիրառությամբ պայմանավորված:

Հայերենում հանդիպում են երկուսից չորսը՝ *-որդ*, և հինգից սկսած *-երորդ*, գերմաներենում՝ երկուսից տասնինը և առաջին ու քսանից սկսած *-t(e)* և *-st(e)* վերջածանցներով՝ *der zweite*, *der zehnte* Student, *der erste*, *zwanzigste*, *hundertste*, *Millionste* teil - երկրորդ, տասներորդ ուսանողը, (առաջին), քսաներորդ, հարյուրերորդ, միլիոներորդ մասը:

Գործառույթով և կազմությամբ դասական թվականները, ինչպես գրում է Վ. Յունզը, համապատասխանում են ածականի գերադրական աստիճանին: *Erst* - *der früheste*, ամենավաղ¹⁴:

Ըստ Շենդելսի՝ „*Erster*“ (առաջինը) հին „*er*“ արմատի գերադրական աստիճանն է, «*er*» –ը նշանակում է «վաղ», *der erste* - *der früheste* ամենավաղ¹⁵: Հայերենում *մեկ* թվականից դասական չի կազմվում, գործածվում է *առաջին* բառը, բայց երբ այն բարդության վերջին բաղադրիչ է հանդես գալիս, դասական ձևը կազմվում է՝ *քսանմեկերորդ*, *հարյուրմեկերորդ*:

Գերմաներենում դասական թվականները հոլովվում են ածականների նման, նախադասության մեջ գործածվում են հիմնականում իբրև որոշիչ (ինչպես նաև բայի լրացում), սովորաբար գործածվում են որոշյալ արտիկլով (հոդով): *der 1. September* (կարդում ենք) *der erste September*. *den 1. September* (կարդում ենք) *den ersten September*

Ամսաթվերը նշելիս օգտագործում են դասական թվականների ուղղական կամ հայցական հոլովածները, հայերենում՝ միայն հայցականի ձևը: Թվականի մոտ դրվող կետը նշում է թվի դասական արտահայտությունը գերմաներենում՝ *den 1. Mai*, *den 8. März*: Հայերենում *Մայիսի մեկին*, *Մարտի ութին* քանակական թվականը գործածվում է գոյականաբար, դրվում է հայցական հոլովով:

Չուգադրվող լեզուներում քանակական թվականը գոյականին հաջորդելու դեպքում կետ չի դրվում, և քանակական թվականն արտահայ-

¹⁴ Տե՛ս Վ. Յունզ, նշվ. աշխ., էջ 362:

¹⁵ Տե՛ս E. Schendels, նշվ. աշխ., էջ 240:

տում է դասականի իմաստում` Kapitel 5, Band 2, hausnummer 6, Zimmer 3 (funf, zwei, sechs, drei) = գլուխ 5, հատոր 2, բնակարան 6, սենյակ 3 և այլն:

Եթե անձնանվանը (տիրակալների) հաջորդում է հռոմեական թվանշան, որից հետո դրվում է կետ, այն կարդացվում է որպես դասական թվական` որոշյալ արտիկլով` Peter I. = Peter der Erste, Heinrich IV.= Heinrich der Vierte, Katharina II. = Katharina die Zweite = *Պետրոս Առաջին, Հենրիխ Չորրորդ, Եկատերինա Երկրորդ* և այլն: Հայերենում հռոմեական թվանշաններից հետո կետ չի դրվում` *Արշակ II, Տրդատ III* կամ *Արշակ Բ, Տրդատ Գ*: Բաղադրյալ դասական թվականների միայն վերջին բաղադրիչն է հոլովվում` *des einunddreißigsten* Dezember = դեկտեմբերի *երեսունմեկին*: Գերմաներենում վերջին բաղադրիչը տասնավորն է, հայերենում` միավորը:

Կոտորակային թվականները, ինչպես գրում են լեզվաբաններ Վ. Յունգը¹⁶ և Մ. Մոսկալսկայան, կազմվում են դասական թվականների հիմքից: Հայերենում հաճախ հայտարար դասական թվականներին ավելանում է *-ական* մասնիկը և կազմվում են կոտորակային` *մեկ տասնորդական, երկու երրորդական* ձևերը: Գերմաներենում, պարզվում է, կոտորակային թվականները կազմվում են ընդհանրապես *-tel* ածանցով. երկուսից տասնինը`*fünftel, zehntel*: „-tel“ և „-stel“ ածանցների մասին Մոսկալսկայան¹⁷ գրում է, որ առաջացել են „Teil“ (մաս) գոյականից դեռևս միջին վերին գերմաներենում` *drittel, vierteil*= *der dritte Teil, der vierte Teil*- երրորդ մասը, չորրորդ մասը: Իսկ „-tel“ ածանցի „-stel“ տարբերակը ձևավորվել է դասականի „-st“ և „-tel“ կոտորակային ածանցի միաձուլման արդյունքում` *hundertst-tel - hundert- stel*:

Քանի որ կոտորակային թվականները ծագումով գոյականներ են, կարող են գործածվել և՛ որպես գոյական, և՛ որպես ածական` *ein Achtel, ein achtel Zentner, auf einer sechstel der Erde* = մեկ *ութերորդ* (գոյական), մեկ *ութերորդ* ցեխոներ (ածական) երկրագնդի մեկ *վեցերորդում* (գոյական), չորս *հինգերորդ* տոննա (ածական), մեկ *երկրորդ* մասը, բերքի մեկ *քառորդը* (գոյական):

Այսպիսով, վերը թվարկված թվականները (քանակական, դասական, կոտորակային և այլն) առանց ուղեկցող բառի գործածվում են գոյականաբար, իսկ մաս, բաժին բառերի, չափի միավորների հետ` ածականաբար: Իբրև գոյական գործածվելիս թվականը գրվում է մեծատառով` պայմանավորված գերմաներենի գոյականի ձևաբանական յուրահատկություններով: Կոտորակային մեկ երկրորդ թվականը արտահայտվում է նաև «կես», „halb“, „das Halbe“ գոյականներով: Թվականները գոյականա-

¹⁶ Տե՛ս Վ. Յունգ, նշվ. աշխ., էջ 363:

¹⁷ Տե՛ս Օ. Ի. *Москольская*, նշվ. աշխ., էջ 187:

բար գործածվելիս հոլովվում են ինչպես գոյականը՝ ein Drittel – eines Drittels, das Drittel – des Drittels: Ջուզադրվող լեզուներում թվականների կազմության և գործածության ուսումնասիրությունը բացահայտում է հին շրջանից պահպանված ընդհանրություններ, որոնք, յուրաքանչյուր լեզվի զարգացումներով պայմանավորված, տարբեր ձևով են դրսևորվում:

А. С. Суварян.-Лексическая и морфологическая типология числительного в современном литературном восточноармянском и немецком.-В статье рассмотрена задача сохранения и изучения числительного как отдельной части речи в армянском и немецком языкознании. Исследуются и сопоставляются как разряды, этимология, словообразование, так и вопросы, касающиеся орфографии и орфоэпии числительных. Производится типологическое исследование формирующихся особенностей сохранившихся общностей в древнеармянском и древневерхненемецком, среднеармянском и средневерхненемецком, и в новом времени; выявляются изменения и достижения сопоставляющихся языков на разных этапах развития.

Ключевые слова: типология, армянский и немецкий языки, литературный восточноармянский, современный немецкий, лексическая типология, морфологическая типология

A. S. Suvaryan, Lexical and morphological typology of the numeral in modern literary Eastern Armenian and German.- The article considers the problem of preservation and study of the numeral as a separate part of speech in Armenian and German linguistics. The classification, etymology, word formation, as well as questions relating to writing and spelling of numerals are examined and compared. A typological analysis of commonalities maintained from Classical Armenian and Old Upper German, Middle Armenian and Middle Upper German and also of features emerging in modern times is made, changes and achievements at different development stages of comparable languages are revealed.

Key words: Typology, Armenian and German Languages, literary Eastern Armenian, modern German, lexical typology, morphological typology